

DOUĂ POETE CU SÂNGE ALBASTRU: REGINA ELISABETA A ROMÂNIEI ȘI ÎMPĂRĂTEASA ELISABETA A AUSTRO-UNGARIEI

*drd. Ana Rusan-Görbe*¹

Abstract: Queen Elizabeth of Romania was born on 29 December 1843, at Neuwied, as the first child and only daughter of Hermann, Prince of Wied, and Princess Marie. She received a good education based on science, history, arts, philosophy, and foreign languages. The Princess with blue eyes, brown curly hair, and white teeth was a lover of nature and music. She was remarked as a very generous person.

Elizabeth loved playing the piano and writing – especially poems and fairy tales, so, after the marriage to the future King Carol the First of Romania, she encouraged art development by discovering young talents like George Enescu and befriending the poet Vasile Alecsandri.

King Carol and Queen Elizabeth had just one child, a daughter who died of scarlet fever in her childhood. After this family drama, Queen Elizabeth involved in many works of charity.

She was a good friend of Empress Elizabeth of Austria-Hungary, also known as Sissi. The two artist-sovereigns only met twice but were connected by their love of literature, so decided to exchange letters for years. Queen of Romania published a lot of her works under the pseudonym of Carmen Sylva, unlike Empress Elizabeth who dared not make her poems known.

Empress Sissi was born on 24 December 1837, in Munich, and had a lovely childhood at Possenhofen. She was one of the eight children of Max, Duke of Bavaria, and Ludovika. Sissi had long brown hair, eyes like honey, and skin as white as milk. She was a happy child who loved freedom and riding in the forest. Unfortunately, her freedom ended after she married the Emperor of Austria, Franz-Josef. They had four children together, three daughters and one son. Their first child, Sophie, died at the age of two. After this tragic event, Sissi became sadder and sadder, so decided to travel a lot. She was killed by Luigi Lucheni on 10 September, 1898 in Geneva. Her friend, Queen Elizabeth of Romania, was “luckier” and died peacefully on 18 February, 1916 at Curtea de Argeș.

Keywords: Queen Elizabeth of Romania, Empress Sissi, poetry, suffering, friendship.

Regina Elisabeta a României, prințesă de Wied prin naștere, a văzut lumina zilei pe 29 decembrie 1843, la Neuwied, ca primul născut și unica fiică a prințului Hermann de Wied și a prințesei Marie de Wied, născută Marie de Nassau-Wilburg, și a fost botezată Elizabeth Pauline Ottilie Luise. (Zimmermann, 2014, p. 25) Aceasta a avut parte de o educație temeinică și puțin atipică pentru acea epocă, întrucât a primit lecții de istorie, literatură, istoria artei, muzică, filosofie, științe exacte și limbi străine. (*Ibidem*) A fost o ființă erudită care a știut șase limbi străine, dintre care cinci învățate în copilărie: franceză, engleză, italiană, latină, greacă, la care se adaugă limba română învățată la maturitate.

1. **Drd. Ana Rusan-Görbe** este absolventă a secției de Istoria Artei din cadrul Facultății de Istorie a Universității din București. În prezent, este doctorandă la Școala de Studii Avansate a Academiei Române, Institutul de Istorie „Nicolae Iorga”; ana_rusan@yahoo.com.

Tânăra prințesă (...) *cu statura ei falnică, cu părul ei castaniu buclat, cu ochii ei albaștri strălucitori și dinții luminoși* (Maria, Regina României, vol. II, f.a., p. 133) a fost învățată să îi ajute pe cei sărmani și neputincioși de către mama ei, care se ocupa cu actele de caritate din ținutul Wied. Ea a fost familiarizată cu suferința atât prin exemplul celorlalți, cât și prin exemplul personal, întrucât Otto, fratele ei mult iubit, a murit la nici doisprezece ani după o lungă suferință, iar câteva luni mai târziu și-a pierdut și cea mai bună prietenă, pe Marie von Wibra. (Carmen Sylva, vol. II, 2003, p. 89)

A călătorit destul de mult în Rusia, la nașa sa, Marea Ducesă Elena, care i-a înlesnit studiul pianului cu Anton Rubinstein și Clara Schumann. A întreprins și alte călătorii în Elveția, Italia, Suedia și Franța. Chiar dacă a vizitat numeroase colțuri ale lumii și a cunoscut oameni noi, s-a căsătorit târziu, la o vârstă la care, în acea epocă, nimeni nu credea că se va mai mărita. Mama sa a încercat să o mărite cu Prințul Alfred, Duce de Edinburgh, mai târziu Duce de Saxa-Coburg și Gotha, al doilea fiu al Reginei Victoria a Marii Britanii, tatăl Reginei Maria a României. Cei doi s-au întâlnit într-o pădure de fagi din Germania unde Elisabeta, o mare iubitoare a naturii și a muzicii, l-ar fi îndemnat să-i cânte la vioară în prezența mamei ei. Timid și înspăimântat, tânărul Alfred i-a îndeplinit dorința. Cu toate acestea, la finalul întâlnirii Ducele a informat-o pe mama Elisabetei că nu se va însura cu fiica ei niciodată și în nicio împrejurare. (Pakula, 1984, pp. 21-22) Soarta a decis ca prințesa de Wied să se căsătorească cu un prinț german, Carol de Hohenzollern-Sigmaringen, care va deveni Regele Carol I al României. Cei doi se întâlniseră în 1861 la Berlin, dar soarta i-a reunit abia în 1869, când s-au logodit la Köln, după numai o oră în care au stat de vorbă, Prințul fiind nevoit să se întoarcă la Paris în aceeași zi. (Kremnitz, 2014, p. 64) Nunta a avut loc pe data de 15 noiembrie 1869, la palatul din Neuwied. Din această căsătorie a rezultat un singur copil, o fetiță botezată Maria și alintată Itty, ce a venit pe lume pe 27 august/ 8 septembrie 1870, dar care, din păcate, s-a stins la o vârstă fragedă, fiind răpusă de scarlatină pe 28 martie/ 9 aprilie 1874.

După moartea fiicei sale, a încercat în zadar să ofere un moștenitor tronului României, lucru care a întristat-o și mai mult și care a făcut-o să se refugieze în sfera artelor. În același timp, în sufletul Elisabetei a încolțit dorința de a-i ajuta pe cei din jur, prilej cu care a făcut nenumărate opere de caritate. Astfel, în anul 1876, Elisabeta a devenit președinta de onoare a noii „Societăți Naționale de Cruce Roșie” din România, iar trei ani mai târziu a pus bazele „Institutului Surorilor de Caritate” din fonduri personale. (Zimmermann, 2014, p. 28) Generozitatea reginei a condus în anul 1896 și la înființarea Policlinicii Elisabeta, care furniza consultații gratuite celor sărmani, iar în anul 1906 suverana, cu sprijinul soțului său, a donat suma de 500.000 de lei pentru a fi inaugurat un Institut de nevăzători pe strada Vatra Luminoasă din București. Despre altruismul Elisabetei a vorbit Regina Maria în *Povestea vieții mele: De când lumea, n-a fost o femeie mai altruistă decât ea. Era gata să-și dea ultimul ban, să-și scoată rochia de pe ea ca să ușureze o suferință ori să mulțumească o cerere, însă din pricina acestei nemărginite dărnicii față de toată lumea fu o pradă ușoară pentru oamenii necinstiți.* (Maria, Regina României, vol. II, f.a., p. 133) Constatăm că era o ființă credulă, care a fost păcălită adesea de oameni josnici și care era „salvată” tot timpul de soțul său, lucru care sporea tensiunile și accentua diferențele dintre ei, întrucât (...) *logica lui așezată și neînduplecată alături de fantezia ei înaripată nu puteau avea drept urmare tihna* (Ibidem, p. 134).

Viitoarea regină Elisabeta s-a implicat în ajutorarea răniților în timpul războiului ruso-turc, numit și Războiul de Independență din 1877-1878, când a înființat un serviciu de ambulanță și a organizat un spital în curtea Palatului Cotroceni. Conflictul militar s-a încheiat cu o victorie, astfel că pe 10 mai 1881 a avut loc încoronarea Regelui Carol I și a Reginei Elisabeta ca regi ai României.

Regina Elisabeta a dat dovadă de înclinații artistice îndeletnicindu-se cu muzica - ea cânta la pian, cu pictura, brodatul și literatura - a scris numeroase povești, poezii și o carte autobiografică intitulată *Colțul penajilor mei*. Se spune că, încă de la vârsta de 8 ani începuse să scrie poezii, a continuat cu nuvele, iar prima dramă a scris-o la vârsta de doar 14 ani - lucrări nepublicate însă. Cel care a îndemnat-o să le publice a fost poetul Vasile Alecsandri, pe care viitoarea suverană l-a cunoscut în 1875. Între suverană și poet s-a înfiripat o frumoasă prietenie, astfel că ea i-a ilustrat câteva poezii, printre care se numără *Concert în luncă*.

Regina Elisabeta a publicat sub diferite pseudonime, dar cel care a consacrat-o este Carmen Sylva. Ea a făcut multe traduceri, a scris cărți pentru copii, printre care se numără *Poveștile Peleşului*, ce a fost oferită drept premiu elevilor, la inițiativa Ministerului Cultelor, în anul 1882, și a scris versuri pentru liedurile lui August Bungert. (Badea-Păun, 2013, p. 25)

Suverana l-a descoperit și încurajat pe George Enescu, l-a invitat adesea să cânte la Castelul Peleş, unde i-a pus la dispoziție propria odaie. Pentru că se prețuiau reciproc, Enescu a compus șaptesprezece lieduri pornind de la versurile reginei-poete, iar ea, la rândul ei, i-a dedicat o operă intitulată *În luncă*.

Carmen Sylva a fost apreciată pentru talentul său literar-artistice atât în patria de adopție, cât și de state europene, astfel că a primit titlul de membru onorific al Academiei Române, la secțiunea literară în primăvara anului 1881, i s-a acordat premiul Botta al Academiei Franceze în anul 1888, a fost numită „Bardă a Țării Galilor” în urma unei vizite în Anglia, întreprinsă în 1890, iar Împăratul Franz-Josef al Austro-Ungariei i-a acordat Marea Cruce Sfânta Elisabeta cu ocazia celei de-a 70-a aniversări.

Poeziile reginei Elisabeta au ca punct de plecare experiența de viață, trăirile interioare, diverse legende mitologice sau religioase, cât și dragostea pentru artă.

Regina Elisabeta a legat o strânsă prietenie cu Împărăteasa Elisabeta a Austro-Ungariei, cunoscută drept Împărăteasa Sissi. Cele două s-au cunoscut în luna noiembrie a anului 1869, la Gödölo, reședința Împărătesei de lângă Budapesta. Suveranele au corespondat destul de mult și s-au revăzut în luna mai a anului 1887 la Sinaia, Sissi onorând invitația Reginei României. Pornind de la această vizită, Sissi a redactat o serie de poezii pe care a refuzat să le publice, chiar dacă prietena sa a îndemnat-o să facă acest lucru.

Există o serie de similitudini între cele două prietene cu „sânge albastru”, dar și o mulțime de diferențe. De exemplu, amândouă și-au pierdut primul născut, câte o fetiță, ambele iubeau natura și literatura și, din păcate, niciuna nu a avut parte de un mariaj fericit. Sissi a avut norocul să facă încă trei copii, în timp ce regina noastră nu a putut avea alt moștenitor. Elisabeta iubea natura, dar ieșea foarte rar, spre deosebire de Sissi care ar fi stat afară tot timpul. Ambele suverane au dat dovadă de curaj și tărie de caracter. Cu toate acestea, Regina Elisabeta a României era mult mai optimistă și mai iubită de poporul ei. Comparațiile ar putea continua, dar sper ca dumneavoastră, cititorii, să le descoperiți.

Sissi s-a născut la München în noaptea de Crăciun a anului 1837 și a devenit imediat copilul preferat al tatălui său. Asemenea lui Napoleon, micuța prințesă botezată Elisabeta Amelia Eugenia avea deja străpunsă gingia de un dințișor, lucru remarcabil care i-a făcut pe bavarezi să considere acest copil „un dar al cerului”. (Des Cars, 2013, p. 18) Ea a avut parte de o copilărie fericită, lipsită de griji, petrecută în nesfârșita libertate a castelului Possenhofen, denumit cu afecțiune „Possi”. A fost cea mai tandră, mai spontană, mai visătoare și mai plină de viață fată dintre cei opt copii ai ducelui Max din Bavaria, „șeful ramurii inferioare a casei de Wittelsbach” (*Ibidem*, p. 13) și a soției sale, ducesa Ludovika. Această viață tihnită a luat sfârșit pe neașteptate când, în seara de 17 august 1853, Sissi a valsat cu împăratul Austriei pe care l-a cucerit fără voia ei. Chiar dacă mama împăratului s-a opus logodnei lor, Franz-Joseph o iubea foarte mult pe tânăra zveltă de 1,72 m, cu părul lung castaniu, *ochii de culoarea mierii*, pielea albă ca laptele și cu un suflet de poetă, astfel că nunta a avut loc pe 24 aprilie 1854 în prezența a 75.000 de invitați.

Imediat după căsătorie, Sissi a simțit că se sufocă la curtea imperială; devenind capricioasă, ea începe să se răzvrătească, refuză vehement protocolul și se ceartă adesea cu soacra sa, un adevărat gardian, care o detesta pe nora ei spunând că este *incorrigibilă, de neîmblânzit: nu face ca lumea reverența, nu are simțul ierarhiei, aduce la palat copii culeși de pe stradă, călărește prea mult, refuză să mănânce cu mânuși, conform uzanțelor, ia micul dejun în pat* (Morand, 2001, p. 182).

Din căsătoria celor doi suverani au rezultat patru copiii, trei fete și un băiat. Primul copil, o fetiță, s-a născut pe 5 martie 1855 și a fost botezată Sophie, conform dorinței arhiducesei ce purta același prenume. Din păcate, micuța nu a beneficiat de o sănătate prea bună și a murit pe 29 mai 1857, la o vârstă foarte fragedă, de numai doi ani, în timpul unei vizite în Ungaria. Al doilea copil a fost tot o fetiță născută pe 15 iulie 1856 și botezată Gisela după o prințesă bavareză ce s-a căsătorit cu cel care a devenit Sfântul Ștefan, regele Ungariei. Nașterea celor două fiice a produs noi conflicte în interiorul familiei imperiale, întrucât arhiducesa dorea ca ea să se ocupe de educația micilor vlăstare, considerând că *principiile de educație ale nurorii ei sunt deplorabile*, dorință care a accentuat tensiunea dintre ea și Sissi, dornică să-și asume noul statut de mamă. După moartea fiicei sale, Sissi a devenit o mamă îndurerată care și-a reproșat neîncetat că a luat-o în acea călătorie pe micuța cu sănătatea atât de șubredă, dar acest trist eveniment familial a adus un triumf politic și o apropiere de maghiari, care, în semn de respect pentru durerea celor doi suverani, au ținut doliu. Totodată, acest sacrificiu a fost răsplătit cu mult așteptatul moștenitor ce a venit pe lume la 21 august 1858, la Laxenburg; el a fost numit Rudolf, fiind al patrulea membru al dinastiei ce poartă acest prenume (Des Cars, 2015, p. 350). Evenimentul a fost marcat de sunetul celor o sută de salve de tun. Emoționatul tată și-a numit proaspătul fiu colonel al Regimentului 19 infanterie și i-a oferit colanul Lânii de Aur. Al patrulea și cel din urmă copil a fost o fiică născută la Buda, pe 22 aprilie 1868, ce a primit numele Marie Valerie. Ea a devenit copilul preferat al părinților ei, fiind singurul crescut de Sissi fără ca arhiducesa să se mai implice.

După moartea unicului său fiu, la data de 30 ianuarie 1889, episod tragic ce a rămas în istorie ca drama de la Mayerling, Elisabeta nu și-a mai revenit niciodată și a început să călătorească din ce în ce mai mult, afirmând: *marea e duhovnicul meu*. (Morand, 2001, p. 193) Ea a refăcut călătoria lui Ulise, iar în anul 1891 și-a construit

un palat în Corfu, pe care l-a numit Ahileion. În tot acest timp a purtat o neîncetată corespondență cu soțul ei care nu i-a refuzat niciodată nimic, întotdeauna îi achita notele de plată fără să comenteze, îi oferea în dar bijuterii scumpe, în concluzie, ar fi făcut orice ca s-o știe fericită și mulțumită.

Împărăteasa Elisabeta avea înclinații artistice; ei îi plăcea să deseneze, să mediteze asupra problemelor fundamentale ale vieții, adora să călătorească, să meargă la vânătoare și să închine poeme copacilor din pădure. Din păcate, majoritatea poemelor sale sunt triste, mai ales cele scrise după căsătorie.

Ultima călătorie a împărătesei Sissi a fost cea de la Geneva, unde s-a cazat la Hotelul Beau Rivage. Ea a părăsit acest hotel în ziua de 10 septembrie 1898, când a decis să se întoarcă la Caux, dar nu a mai apucat fiindcă, în drum spre vapor, a fost înjunghiată în inimă de către anarhistul Luigi Lucheni, un nebun de doar 25 de ani, ce și-a dorit să intre în istorie omorând o personalitate. Șase marinari de pe vasul *Geneva* au ajutat-o pe doamna ei de onoare, contesa Irma Sztáray, să se întoarcă la hotel cu muribunda, așezată pe o targă improvizată, unde au fost aduși doi medici care au încercat imposibilul, cu toate că erau conștienți că nu se mai poate face nimic pentru suverana ce își pierduse cunoștința. Sissi a murit la nici 61 de ani, așa cum și-a dorit: *Aș vrea să dispar din lumea aceasta în zbor, ca o pasăre, ca un fum (...)* (*Ibidem*, p. 195) Sau, după cum a spus buna sa prietenă Carmen Sylva: *Pentru lumea întreagă moartea ei a fost teribilă, dar pentru ea a fost frumoasă și liniștită și măreață, în mijlocul imensei și iubitei sale naturi, fără durere și în tăcere. Nu tuturor ființelor umane le face plăcere să-și dea duhul înconjurat de numeroase rude și să facă din moartea lor o ceremonie. Mulți și-ar dori să aibă o moarte frumoasă în văzul lumii, dar ea nu era așa. Pe ea nu o interesa deloc lumea, nici măcar în momentul morții. Voia să fie singură și voia, de asemenea, să treacă neobservată în momentul părăsirii acestei lumi, prin care hoinărise atât de mult în căutarea păcii, în continua ei dorință de ceva superior și perfect.* (Caso, 2014, p. 80)

Asasinul acestei femei triste, care invocase moartea de mai multe ori, a fost foarte mândru de fapta sa, considerând că a omorât *o fericită a acestei lumi*, când de fapt, fără să știe, a cruțat suferința unei femei cu viziune democratică, aceea care *a intrat în secolul al XIX-lea de parcă ar fi greșit ușa*, conform spuselor lui Paul Morand. Totodată el a ajutat-o să devină un mit, toată lumea fiind cutremurată de moartea ei tragică și fulgerătoare. Lucheni nu a știut părerea Elisabetei despre ce înseamnă o monarhie cu tot fastul ei: *Ce contează sceptrele, coroanele și mantiile de ceremonie? Nu sunt decât niște zdrențe derizorii, fâșii jerpelute și pestrițe, fleacuri ridicole cu care noi încercăm în van să ne acoperim goliciunea sufletelor, atunci când ar trebui să ne gândim să ne apărăm viața și sentimentele noastre intime.* (Des Cars, 2013, p. 484)

Spre deosebire de prietena ei, Regina Elisabeta a României a murit din cauze naturale pe data de 18 februarie 1916, la Curtea de Argeș, fiind înmormântată alături de soțul ei în Mănăstirea Curtea de Argeș, moment în care osemintele micuței Itty au fost mutate de la Cotroceni la Curtea de Argeș, la inițiativa Reginei Maria.

Anexe

Pentru a putea înțelege mai bine cine au fost și ce au simțit aceste două suverane, vom prezenta patru poeme, câte două de la fiecare poetă. Din poemele Reginei Elisabeta se degajă dorul, dorința de a-și mai vedea o dată fiica și regretul că nu a „plecat” ea în locul copilei. Chiar dacă al doilea poem pare scris într-o notă mai optimistă, oferă senzația că ar fi scris de copila care, dacă ar fi trăit, și-ar fi putut dori un destin de regină.

Din poeziile Împărătesei Elisabeta reiese clar faptul că a privit mariajul ca pe un prizonierat, că se simțea privată de libertatea cu care fusese obișnuită, că nu-și dorea o astfel de viață. Cu toate că îl iubea pe Franz, a regretat întotdeauna faptul că este împărat, cei doi petrecând foarte puțin timp împreună. Astfel, pentru a simți că trăiește, Sissi a început să călătorească foarte mult, într-un fel de autoexil, lucru pentru care și-a atras antipatia supușilor. Totodată, s-a apropiat foarte mult de ungurii plini de viață, pe care îi aprecia cu toată ființa ei.

1

De-atâtea ori...

*De-atâtea ori spre odăița
Copilei eu mă-ntorc privind –
Tresar și vreau să plec să prind,
Că-n fugă intră iar fetița,
Pe larga ușă chicotind.*

*De-ai fi și înșelător vederii,
Un chip de mort, și mut ai sta,
În orice chip te-ai arăta,
Să nu te temi tu că mă sperii,
Copilă, cu ivirea ta.*

*N-aș întreba ce dor te poartă
Și n-aș șopti nici un cuvânt,
Spre a nu te risipi tu în vânt,
Dar aș uita că nu ești moartă
Și moartă aș crede că sunt eu.*

*Mi-ai face un semn ca din aripă
Și iar ar trebui să pleci –
Eu te-aș privi cu ochii reci,
Dar, vai, m-aș sătura pe clipă
De tine cea pierdută-n veci.*

(Poezie scrisă de Carmen Sylva și preluată din cartea *Fluturi sărutându-se. Cugetări și poezii*, ediție îngrijită de Gabriel Badea-Păun)

Vis

*Și eu aș vrea să fiu Regină o dată,
Și eu! De-ar fi coroana mea de flori,
A ei podoabă roua cea din zori
Și-a mea manta din curcubeu lucrată.*

*Și carul meu de-ar fi un nor frumos,
Să am ca mareșal al verii soare,
Și nouă muze damele de onoare,
Și așa din cer să văd eu lumea jos.*

*Păduri și arte – apoi și tu, poveste,
Să fiți al meu Regat și tot ce este
În lumea asta gând frumos și sfânt
Și leagă om de om pe acest Pământ.*

*Dar, dacă acestea nu le pot avea
Și dacă și coroana este grea,
Mai bine aș fi izvorul cel din vale,
Să plâng vorbind cu florile din cale.*

(Poezie scrisă de Carmen Sylva și preluată din cartea *Fluturi sărutându-se. Cugetări și poezii*, ediție îngrijită de Gabriel Badea-Păun)

*O, rândunică, dă-mi aripile tale
Și du-mă spre tărâmurii depărtate,
Fericită să rup lațul ce m-a prins
Și fiecare zăbrea a cuștii mele.*

*O, de-aș putea să zbor cu tine
Peste eternitatea albastră a cerului,
Cum m-aș închina cu tot sufletul
Zeului oamenilor: Libertății.*

*Cât de repede aș uita toată durerea,
Iubirile vechi și noi,
Fără să mă tem de trista zi de mâine,
Fără să-mi mai las obrajii stropiți de lacrimi.*

(Poezie scrisă de Prințesa Sissi cu cinci zile înainte de nunta cu Împăratul Franz-Josef. A fost preluată din *Elisabeth – Prințesa mireasă*, jurnal ținut chiar de viitoarea împărăteasă)

*O, de n-aș fi părăsit cărarea,
Aș fi găsit fericirea.
O, de n-aș fi pășit niciodată
Pe vanitoase cărări!*

*M-am trezit închisă,
Cu lanțuri la mâini.
Și mi-e tot mai dor –
O, libertate!
De ce m-ai părăsit?*

*M-am trezit din visul
Care-mi prinsese spiritul,
Și acum blestem trezirea
Ce mi-a răpit libertatea.*

Poezie scrisă de Sissi în timpul lunii de miere. A fost preluată din
Elisabeth – Prințesa mireasă, jurnal ținut chiar de viitoarea împărăteasă)

BIBLIOGRAFIE:

- Carmen Sylva, *Colțul penaiilor mei*, vol. II, București, Editura Vivaldi, 2003.
Carmen Sylva, *Fluturi sărutându-se. Cugetări și poezii*, ediție îngrijită de Gabriel Badea-Păun, București, Curtea Veche Publishing, 2013.
Caso, Ángeles, Sissi, *biografia împărătesei Elisabeta de Austro-Ungaria*, București, Editura Corint Books, 2014.
Denenberg, Barry, *Elisabeth – Prințesa-mireasă*, București, Editura Național, 2005.
Des Cars, Jean, *Sissi împărăteasa Austriei*, București, Editura Corint, 2013.
Kremnitz, Mite, *Regele Carol I al României: povestea unei vieți*, București, Editura Corint Books, 2014.
Maria, Regina României, *Povestea vieții mele*, vol. II, ediția a VI-a, Editura „Adevărul” S.A., f.a.
Morand, Paul, *Doamna Albă a Habsburgilor*, București, Editura Compania, 2001.
Pakula, Hannah, *Ultima romantică. Viața Reginei Maria a României*, București, Editura Lider - Editura Cartea pentru Toți, 1984.
Zimmermann, Silvia Irina, *Regele Carol I în opera Reginei Elisabeta*, București, Curtea Veche Publishing, 2014.
Zimmermann, Silvia Irina, *Carmen Sylva – Regina poetă: literatura în serviciul Coroanei*, București, Editura All, 2013.